

VYSOKÁ ŠKOLA EKONOMICKÁ V PRAZE

FAKULTA MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ

KATEDRA SVĚTOVÉ EKONOMIKY

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

VYSOKÁ ŠKOLA EKONOMICKÁ V PRAZE

FAKULTA MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ

KATEDRA SVĚTOVÉ EKONOMIKY

OBOR: MEZINÁRODNÍ OBCHOD

**TÁDŽIKISTÁN – MOŽNOSTI ROZVOJE
NA POČÁTKU NOVÉHO TISÍCILETÍ**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

VYPRACOVAL: Vojtěch Horáček

VEDOUcí BAKALÁŘSKÉ PRÁCE: PhDr. Lenka Adamcová, CSc.

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Tádžikistán – možnosti rozvoje na počátku nového tisíciletí“ vypracoval samostatně. Veškerou použitou literaturu a podkladové materiály uvádím v přiloženém seznamu literatury.

V Praze dne:

Podpis:

Úvod

Tato práce se zabývá politickým a ekonomickým postavením Tádžické republiky od rozpadu Sovětského svazu do současnosti a jejím cílem je podat ucelený obraz vývoje tádžického hospodářství, analyzovat jeho zapojení v rámci světového ekonomického systému a nastínit budoucí možnosti hospodářského rozvoje. Mimo to se také pokusím blíže objasnit specifický problém chudoby, prohlubování ekonomických rozdílů mezi obyvatelstvem a ty globální problémy, které se země bezprostředně dotýkají.

Toto téma mě zaujalo z několika důvodů: Tádžikistán se nachází v oblasti, kde po rozpadu socialistické soustavy došlo k prudkému propadu životní úrovně. Toto s sebou nese mnoho průvodních jevů, jejichž analýza může být prospěšná pro transformaci a rozvoj jiných ekonomik zejména třetího světa. Také se jedná o oblast potenciálního střetu zájmů světových velmocí a v neposlední řadě je významná jeho geografická poloha, která by se v budoucnu dala využít při rozvoji infrastruktury mezi východní Asií a Evropou.

Pro tuto zemi je také specifická občanská válka, která se zde odehrála v letech 1992 – 1997 a politické změny s ní spojené. Ačkoli tento jev není v postsovětském sektoru ojedinělý (např. války v Arménii a Ázerbajdžánu, napětí v Moldávii, revoluce na Ukrajině, v Gruzii a v Kyrgyzstánu), málokde sehrál takovou sociálně-ekonomickou úlohu, jako právě zde. I z tohoto hlediska je tedy Tádžikistán mimořádně pozoruhodný.

Zánik Sovětského svazu s sebou také přinesl rozpad centralizovaného systému subvencí méně rozvinutých svazových republik. Přestože Ruská federace nadále poskytovala Tádžikistánu výhodné půjčky, její roli v současnosti přebírají mezinárodní organizace, které rozvojovou pomoc směřují ke konkrétnějším projektům. Snaha o návrat k minimálně stejné životní úrovni jako za komunismu je však pro zemi velmi finančně náročná a případné předlužení by mohlo mít za následek krizi se závažnými humanitárními následky.

GEOGRAFICKÉ ÚDAJE

Tádžická republika je co do rozlohy nejmenší ze středoasijských zemí – měří 143 100 km². Sousedí se čtyřmi státy: Uzbekistánem, Kyrgyzstánem, Afghánistánem a Čínou. Geologický reliéf je velmi členitý, přes 70 procent území je tvořeno velehorami, především pak masivem pohoří Pamír s výškou dosahující necelých 7500 metrů.

Nížiny se nacházejí na severu a při jižní hranici. Severní nížina je vlastně západním koncem Ferganské kotliny, kterou protéká řeka Syrdarja, jižní naopak leží na pravém břehu řeky Pjandž (dále podél afghánsko – uzbecké hranice Amurdarja), která tvoří hranici s Afghánistánem.

Počet obyvatelstva podle posledních odhadů přesáhl 7,2 miliónů, tento údaj však nebere v potaz některé důležité skutečnosti¹. Obyvatelstvo není etnicky homogenní (Tádžikové 64 % , Uzbekové 25 % , Rusové 3,5 %) a jednotlivé skupiny jsou do značné míry teritoriálně rozdělené. Velká část Tádžiků, asi 500 tisíc až 1 milión (odhady se různí), žije v zahraničí, zejména pak v Rusku, kam ilegálně cestují za prací. Velmi početná tádžicky mluvící menšina také žije v Afghánistánu a Uzbekistánu, nezahrnuje se však do počtu obyvatelstva. Trvalá emigrace byla významná zejména během občanské války v letech 1992 – 1997 a týkala se hlavně ruského obyvatelstva, které bylo donuceno zemi opustit během velmi krátké doby – odhady sahají do stovek tisíců. Nyní je migrace spíše sezónní a ekonomicky motivovaná, jak bylo zmíněno výše.

Hlavním městem je Dušanbe, které má asi 550 tisíc obyvatel, důležitým správním a ekonomickým střediskem je město Chudžand (dříve Leninabad) s asi 161 tisíci obyvatel. Městská populace dosahuje asi 32 % , což je nejméně ze všech středoasijských republik. Je to opět dáno nižším stupněm rozvoje a velmi členitým terénem, který znemožňuje výstavbu obslužné infrastruktury na velké části území.

¹ <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/ti.html>, odhady pro rok 2006

Úředním jazykem je tádžičtina, jazyk západoíránské skupiny příbuzný s perštinou (farsí), na východě země se však hovoří několika jazyky a dialekty, které patří do východoíránské jazykové skupiny a od tádžičtiny se významně odlišují. Na severozápadě země se také často používá uzbečtina, hlavně mezi příslušníky uzbecké menšiny. Mezi vzdělanějším obyvatelstvem je stále široce rozšířená ruština, kterou se domluví asi 30 % obyvatelstva.

Po náboženské stránce je Tádžikistán pravděpodobně nejhomogennějším státem z celého regionu. Asi 85 % obyvatel vyznává sunnitský islám, 5 % jsou šité a zbytek se hlásí k pravoslaví nebo je bez vyznání. Ačkoliv právě propojení nábožensko-politických struktur bylo jedním z významných činitelů v občanské válce v letech 1992-97, nedá se říci, že by byl Tádžikistán potenciální teroristickou hrozbou. Náboženské přesvědčení naprosté většiny obyvatel je rozhodně vlažnější, než například v sousedním Afghánistánu, což je do značné míry způsobeno mnohaletou sovětskou nadvládou (naproti tomu sovětská invaze do Afghánistánu měla za následek eskalaci náboženského fanatismu).

OBČANSKÁ VÁLKA (1992 – 1997)

Ačkoliv se v Tádžikistánu určité separatistické tendence, podmíněné zejména islámskou ideologií a nacionalismem, začaly objevovat již koncem 80. let, k vyostření sporů došlo až po rozpadu SSSR. Poté, co byl v roce 1991 zvolen prezidentem konzervativní komunista Rahmón Nabijev, začalo docházet ke konfliktům mezi centrální vládou, která si své pozice upevňovala často velmi agresivním způsobem, a opozičními silami v čele s Islámskou stranou obrody, významně podporovanou íránskou vládou. Během jara 1992 se pak prezident pokusil potlačit opoziční demonstrace za pomoci stoupenců z města Kuljóbu, které nechal vyzbrojit. Islámská strana obrody na tuto provokaci reagovala vytvořením domobrany, což zemi vehnalo do pět let trvající občanské války².

Přestože zpočátku se opozičním silám podařilo ovládnout jižní část země včetně hlavního města, od září roku 1992, kdy prezident Nabijev podal demisi, postupně ztrácela své pozice. Vládní síly, podporované kuljóbskými klany, se spojily se severním leninobóbským³ klanem v tzv. Národní frontu a do konce roku opětovně obsadily strategicky i ekonomicky důležitý jih. Na popud vedení kuljóbského klanu byl 16. listopadu 1992 prezidentem zvolen téměř neznámý předseda sovchozu Emomali Rachmonov.

---

² HORÁK, SLAVOMÍR: *Střední Asie mezi východem a západem*, str.148 - 155, Karolinum 2005

³ Leninobód byl po rozpadu SSSR přejmenován na Chudžand.

Během roku 1993 obě zneprátené strany upevňovaly své pozice. Národní fronta prováděla na jihu země etnické čistky a vyhnala desítky tisíc obyvatel do sousedního Afghánistánu. Opozice obsadila většinu východní hornaté části země, odkud podnikala pravidelné guerillové výpady. Od roku 1994, především na popud Ruska, jehož jednotky se v bojích občas angažovaly na straně Národní fronty, docházelo k vleklým jednáním o příměří, která však byly sabotována nedisciplinovaností mnoha poloautonomních jednotek, vznikem další fronty na severu, kde se do konfliktu zapojili etničtí Uzbekové, a expanzí tálibánského režimu do severních, opozicí ovládaných oblastí Afghánistánu. Teprve v roce 1997 došlo k uzavření dohod o národním smíření a koncem roku ustaly poslední boje.

Poválečná situace se nese v duchu rekonstrukce centrálních oblastí země a snahy prezidenta Rachmonova o maximální soustředění moci v regionech do rukou lidí ze spřátených klanů. Východ země přesto zůstává roztržštěn do jednotlivých prakticky samostatných oblastí, které jsou řízené tradičními rodinnými klany a vojenskými veliteli. Přestože v celém konfliktu hrálo náboženství jen velmi malou roli, prezident Rachmonov se zejména po americkém útoku na Afghánistán snaží mezi americkými i ruskými ozbrojenými silami vzbudit dojem, že východ země je ovládán islámskými radikály. Riziko obnovy konfliktu tak vzhledem k neustávající polarizaci mocenských struktur dosud není zažehnáno.

EKONOMICKÉ PODMÍNKY

Tádžikistán byl i v dobách komunismu jednou z nejhudších zemí SSSR, hospodářství země záviselo asi z 60 % na subvencích poskytovaných centrální vládou. Po rozpadu sovětského bloku země přišla o významný zdroj finanční, surovinové a technické podpory, což mělo za následek propad životní úrovně, nárůst inflace a nezbytnost zadlužení státní pokladny, aby byla schopna přečkat období transformace. Ačkoliv Rusko v podstatě převzalo roli SSSR i po roce 1991 a ruské půjčky v prvních letech samostatnosti dosáhly asi 100 miliard rublů⁴, postupně svou pomoc omezovalo, zejména kvůli vlastním hospodářským problémům.

Vzhledem k geografickým podmínkám je asi jen 6,5 % rozlohy země využitelných pro zemědělskou produkci. Ta má vysoký podíl na tvorbě HDP a orientuje se hlavně na pěstování bavlny, která patří mezi hlavní exportní plodiny. Pro domácí spotřebu se pěstuje pšenice, ovoce a zelenina. Živočišná výroba zahrnuje chov hovězího dobytka, ovcí a koz,

---

⁴ LITERA, BOHUSLAV a kol.: *Vzájemné vztahy postsovětských republik*, str. 23, Ústav mezinárodních vztahů, Praha 2005

převážně také pro vlastní spotřebu (chov prasat je vzhledem k náboženskému přesvědčení většiny obyvatel téměř nulový).

Surovinová základna země je poměrně značná, problematické je její využití, jelikož těžba stále probíhá dosti zastaralým a neproduktivním způsobem. Nacházejí se zde velká ložiska stříbra, wolframu, zinku a olova, menší naleziště zlata, uranu, rtuti, hnědého uhlí a nevýznamné zásoby ropy a zemního plynu. Většina kovů se exportuje v nezpracovaném stavu.

Energetická potřeba země je z velké části pokrývána z vlastních zdrojů (98 % elektřiny vyrábí menší hydroelektrárny, pro něž jsou v zemi ideální podmínky), přesto dosud převládá import nad exportem, zejména proto, že hydroelektrárny nesou schopné vyrovnávat zvýšenou spotřebu elektrické energie během dne. Pokud jde o fosilní paliva, země těží asi 100 000 barelů ropy (1,3 % spotřeby) a 50 miliónů m³ zemního plynu (4 % spotřeby) ročně, což ji činí zcela závislou na dovozech z okolních států a Ruska. Pozici při vyjednávání o cenách může Tádžikistán ulehčit skutečnost, že má kontrolu nad horními toky Amurdarji a Syrdarji, jejichž voda je životně důležitá při zavlažování bavlníkových plantáží v Kazachstánu, Uzbekistánu a Turkmenistánu.

Průmyslová produkce utrpěla těžkou ránu jednak rozpadem sovětského bloku, jednak občanskou válkou, během které došlo k poničení mnoha podniků, útěku kvalifikovaných pracovníků a devastaci značné části infrastruktury. V zemi se dnes nachází pouze jedna velká továrna na výrobu hliníku a několik malých podniků lehkého strojírenství, kožedělného průmyslu a potravinářství. Kvalita výroby a konkurenceschopnost nejsou příliš vysoké. Do budoucna by Tádžikistán mohl investovat do textilního průmyslu, aby místo surové bavlny vyvážel látky nebo oděvy s vyšší přidanou hodnotou. V současné době se však v zemi nenachází dostatek kapitálových zdrojů na realizaci podobných projektů a zahraniční investoři takovouto příležitost nepovažují za příliš lukrativní.

Infrastruktura, která nebyla ani v době sovětské vlády dobře řízená, nejvíce utrpěla v době války a následným obdobím, kdy nebyl dostatek finančních prostředků na její rekonstrukci. V zemi se nachází 482 km železničních tratí, které se dělí na dvě větve: jižní spojuje hlavní město Dušanbe s uzbeckým městem Tarmaz a pokračuje do Turkmenistánu, severní podélně protíná Ferganskou kotlinu a vede z kyrgyzského Oše přes Chudžand do Samarkandu a Taškentu. Silniční síť má asi 40 000 km, některé úseky jsou ale v dezolátním stavu, v horských oblastech je navíc během zimního období většina silnic zcela neprůjezdná (takto není možné se dostat například z Dušanbe do Chudžandu nebo do mnoha údolí na východě země). Odlehlé oblast proto spoléhají na leteckou dopravu. Malé národní lety

zajišťují soukromí regionální dopravci, mezinárodní spojení obsluhuje většinou ruský Aeroflot. Telefonní linky spojují asi 50 000 domácností, prakticky výlučně ve velkých městech, jsou navíc velmi poruchové a nespolehlivé⁵.

MAKROEKONOMICKÁ SITUACE

Přestože od roku 1998 dosahuje Tádžikistán poměrně vysokých temp ekonomického růstu, bude ještě trvat nejméně deset let, než se vrátí na úroveň konce 80. let. V současnosti dosahuje HDP/os. asi 480 USD ročně, při přepočtu podle parity kupní síly se toto číslo zvýší na zhruba 1000 USD/os. ročně, což jej řadí mezi nejhudší země světa. Oproti předchozím letům se poměrně dobře daří zvládat inflaci, která v současnosti dosahuje asi 8 % , přičemž bezprostředně po rozpadu SSSR se vyšplhala až na 2000 % . Problematický je odhad reálné nezaměstnanosti: velká část lidí má několik zaměstnání, není jasné, jakým způsobem, nebo zda vůbec je do nezaměstnanosti započítáván ženská část populace a oficiální údaje mohou být záměrně zkreslené. Státní statistický úřad udává pro rok 2002 číslo 2,8 % , ale neoficiální odhady se obvykle pohybují okolo 40 % . Od tohoto čísla je však ještě třeba odečíst alespoň půl miliónu lidí, kteří jezdí ilegálně pracovat do Ruska, kde jsou mzdy až čtyřikrát vyšší než doma. Nejpřesnější odhad tedy bude okolo 24-28 % skutečně nezaměstnaných. Souhrnné údaje za roky 1998-2002 následují.

Tabulka 1	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
HDP (mil. USD), PPP	1320	1087	991	1056	1208	1106	1100
Růst HDP v %	5	4	8	10	9	6	10,5
Inflace v %	54	27	24	26	22	7	8,2
Oficiální míra nezaměstnanosti v %	3,2	3	2,6	2,7	2,8	2,1	12
Export (mil. USD)	596,6	688,7	784,3	651,6	536,6	963	1130
Import (mil. USD)	711	663,1	675	687,5	740,5	993,3	1300
Schodek obchodní bilance (mil. USD)	-114,4	-25,6	109,3	-35,1	-167,9	-92,6	-52
Poměr běžného účtu k HDP v %	-4,2	6,2	-7,1	-5,7	-1,4	-5,5	-4,0
PZI (mil. USD)	30	6,8	23,5	9,5	36	32	160
Zdroj: http://www.cia.gov , http://www.imf.org							

Produktivita práce se silně liší podle jednotlivých sektorů: zatímco zemědělství zaměstnává 67 % pracující populace, vytváří pouze 31 % HDP. Průmysl zaměstnává 7,5 % pracujících a vytváří 29 % HDP, ve službách pracuje 25 % a vytváří 40 % HDP. Tento nepoměr je způsoben především tím, že v době SSSR byl průmysl nejlépe technologicky

⁵ <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/ti.html>

vybaveným odvětvím, i když závisel na neefektivních dodávkách surovin z jiných zemí. Naproti tomu služby dosud nejsou na tak rozvinuté úrovni, aby mohly v dostatečné míře nahrazovat průmyslovou výrobu. Zemědělství je silně závislé na klimatických výkyvech a umělém zavlažování, kromě toho trpí nedostatkem mechanizace. Pokud se úspěšně zdaří restrukturalizace hospodářství a do země začnou ve větší míře proudit investice, dá se očekávat, že se současná struktura zaměstnanosti ASI bude postupně přibližovat rozvinuté tržní struktuře produkce SIA.

Měnovou jednotkou je od roku 2000 tádžický somoni, do roku 2000 byl v oběhu tádžický rubl, do roku 1995 se používaly sovětské / ruské rubly. Tádžikistán byl poslední zemí bývalého SSSR, která přešla na vlastní měnovou jednotku. V souvislosti s hyperinflací proběhla v 2. polovině 90. let několikrát její revalvace. Současný kurz je asi 4,5 somoni za 1 americký dolar.

PROCES TRANSFORMACE

Země se momentálně nachází ve třetí fázi přechodu k tržní ekonomice, která se vyznačuje dokončením privatizace malých a středních podniků, hledáním strategických partnerů pro velké státní společnosti a probíhající zemědělskou reformou. V roce 2000 bylo přes 90 % malých společností v soukromých rukách, nyní se vláda zaměřuje na rozdělení bývalých kolchozů a sovchozů mezi drobné zemědělce a soukromá družstva⁶. Vítěznými zájemci zpravidla jsou jeden nebo více zaměstnanců podniku. Státní podnik s monopolem na zpracování a meziprodej bavlny byl nahrazen několika soukromými prostředníky, kteří se specializují na pomoc při získávání úvěrů od mezinárodních bank pro bavlnářské společnosti a zabezpečují výkup jejich produkce. Tento postup je pouze dočasný, jelikož větší společnosti si už samy aktivně hledají možnosti financování u zahraničních subjektů. Netádžickým fyzickým ani právnickým osobám není umožněno vlastnictví půdy, musí si ji pronajmout přes prostředníka.

V případě továrny na zpracování hliníku v Tursunzade se vláda rozhodla ponechat si v podniku kontrolní podíl a zbytek prodat zahraničním investorům. Tato továrna, která v roce 1990 vyprodukovala přes 450 000 tun hliníku a patřila k největším na světě, v současnosti zaměstnává 12 000 zaměstnanců a nepřímou podporuje dalších 100 000 lidí⁷. V roce 2000 továrna vyprodukovala 131 000 tun hliníku, které jí na exportu vynesly 210 miliónů dolarů, dalších 5000 tun využila na výrobu potřeb pro vlastní domácnosti a její spotřeba elektrické

---

⁶ <http://www.bisnis.doc.gov/>

⁷ tamtéž

energie dosáhla 40 % celkové roční spotřeby země. Pro rok 2005 chce vláda zvýšit produkci na 360 000 tun, maximální výrobní kapacita se odhaduje na 520 000 tun. Při případném prodeji se však jako problematický jeví její akumulovaný dluh, který přesahuje 120 miliónů dolarů, především za dodávky bauxitu a elektrické energie.

V současnosti v Tádžikistánu působí několik významných zahraničních firem, které zpravidla na místním trhu operují jako joint-venture s některým státním nebo polostátním podnikem. Mezi největší patří britské Zarafshan a Darvoz, které provozují zlaté doly, korejský Kabook Tajik Textiles, který zpracovává bavlnu a rakouský Fayzabad, který se orientuje na potravinářskou produkci. Chystá se příchod indické joint-venture společnosti, která plánuje otevřít stříbrný důl s očekávaným investičním kapitálem ve výši 100 miliónů dolarů v oblasti Bolšoj Kinimansur, kde se celkové zásoby stříbra odhadují na 53 000 tun⁸. Některé čínské a americké společnosti také projeví zájem o znovuootevření Vostochredmet'ského uranového dolu, kde se v 70. a 80. letech vytěžilo ročně asi 500 000 tun uranové rudy. Odhaduje se, že dosud bylo vytěženo jen asi 40 % celkové kapacity ložiska.

Mezi hlavní vývozní komodity Tádžikistánu patří zpracovaný hliník, stříbro, zlato, barevné kovy, elektrická energie, bavlna, textilie, ovoce a rostlinné oleje. Hlavními dovozci z Tádžikistánu byly v roce 2003 Holandsko (25,4 %), Turecko (24,1 %), Litva (9,9 %), Švýcarsko (9,7 %), Uzbekistán (8,5 %) a Rusko (6,6 %). Dováží se bauxit, ropa, zemní plyn, strojní zařízení, potraviny, elektrická energie pro vyrovnávání špiček a chemické produkty. Hlavní vývozní partneři v roce 2003 byli Rusko (20,2 %), Uzbekistán (15,1 %), Kazachstán (10,9 %), Ázerbajdžán (7 %), Ukrajina (7 %) a Rumunsko (4,4 %)⁹.

MOŽNOSTI STŘEDNĚDOBÉHO A DLOUHODOBÉHO ROZVOJE

Jak již bylo zmíněno, tempo ekonomického růstu se v Tádžikistánu od konce války pohybuje mezi 4 – 10 %. Tento růst je však spíše extenzivního charakteru, přičemž dosud nebylo dosaženo životní úrovně z konce 80. let. Země do značné míry bohatne z vysokých cen nerostných surovin, které tvoří podstatnou exportní položku, to ji však činí závislou na světových cenách komodit a lehce zranitelnou v případě jejich poklesu. Pro dosažení skutečně intenzivního, udržitelného a dlouhodobého ekonomického růstu je tedy nezbytné se soustředit na následující priority:

---

⁸ <http://www.bisnis.doc.gov/>

⁹ <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/ti.html>

1. Obnova infrastruktury, investice do silniční sítě a propojení se sousedními zeměmi umožní rychlejší obchodní výměnu a snazší kontakty s okolím. Klíčové je v tomto případě propojení s Čínou a Íránem, což jsou nejrychleji se rozvíjející ekonomiky v bezprostřední blízkosti. Množství čínského vývozu bude v budoucnosti neustále narůstat a pro spojení s klíčovými trhy v Evropě a na Blízkém východě bude nutné vybudovat silniční, případně i železniční spojení ze západní Číny přes středoasijský region. Nedávné železniční propojení Tibetu s centrální Čínou prokázalo, že čínská ekonomika má pro konstrukci podobných staveb zcela dostatečné kapacity. Tádžikistán by pak mohl profitovat z relativní blízkosti takové komunikace. Propojení s Íránem je zásadní vzhledem k relativní blízkosti Indického oceánu a velkých íránských přístavů. V roce 2005 začala stavba silničního mostu přes řeku Pjandž do afghánského Šer Chanu, kterou financuje americká vláda. Most v roce 2007 propojí Tádžikistán s afghánským silničním prstencem, který je budován za spolupráce s Asijskou rozvojovou bankou.

2. Investice do zpracovatelského průmyslu a privatizace státních podniků zefektivní jejich provoz a zhodnotí komparativní výhodu země spočívající ve značném nerostném bohatství. Pro zvýšení toku zahraničních investic bude nutné více otevřít a zprůhlednit právní rámec pro podnikání zahraničních subjektů, zintenzivnit boj s korupcí a zeštíhlit státní správu, jejíž chod z rozpočtu odčerpává značné množství prostředků.

3. Velkou tádžickou výhodou je relativní energetická soběstačnost (domácí hydroelektrárny pokrývají většinu spotřeby). Pokud v průmyslové výrobě dojde k modernizaci technologií, respektive k jejich náhradě energeticky méně náročnými, může země zvrátit svou pasivní energetickou bilanci a stát se vývozcem elektrické energie. Tato pozice by mohla výrazně usnadnit jednání při obchodování se státy, které do Tádžikistánu exportují fosilní paliva, především ropu a zemní plyn.

4. V krátkodobém horizontu bude nutné posílit výdaje na boj s chudobou, šedou ekonomikou a obchodem s drogami. Výdaje na vzdělání, jejichž podíl na rozpočtu stagnuje, bude nutné navýšit řádově o desítky procent, aby se zvrátil nepříznivý trend poklesu úrovně gramotnosti mezi mladými lidmi.

5. V dlouhodobém horizontu se jako perspektivní odvětví jeví turismus. Tádžikistán může využít svou relativně netknutou vysokohorskou přírodu, nicméně absence infrastruktury a kvalifikovaného personálu dosud neumožňuje rozvoj v této ekonomické oblasti. Není také jasné, jak se na přírodních podmínkách projeví vliv globálního oteplování.

VZTAHY TÁDŽIKISTÁNU V RÁMCI SNS

Podobně jako ostatní středoasijské republiky i Tádžikistán podporoval Gorbačovovy reformy socialistického systému a stavěl se proti rozpadu SSSR. Vládní představitelé byli proto po víceméně nedobrovolném osamostatnění mezi prvními, kdo podpořil myšlenku opětovné ekonomické integrace. Vzhledem k hospodářské situaci země tedy logicky považovali za nejvýhodnější variantu integrace s vedoucí úlohou Ruska. Problémy ale nastaly spolu s prvními konflikty mezi jednotlivými regionálními zájmovými skupinami, které se brzy vyhrotily do regulérní občanské války. Během ní bylo nuceno emigrovat téměř 500 000 příslušníků ruské menšiny, což vzhledem k jejímu významnému postavení v politické a ekonomické sféře vedlo k naprostému ochromení veřejného sektoru. Po ukončení války vládní kruhy opět proklamují rozšiřování stávajících vazeb na Rusko, zároveň si ale také uvědomují, že velkou část země fakticky neovládají. Kromě toho je nutné prohloubit spolupráci i s okolními státy, zejména s těmi, které do země exportují paliva a nerostné suroviny.

Mezi nejožehavější témata v komunikaci mezi Tádžikistánem a okolními státy patří využívání vody z řek, jejichž horní toky a přítoky se nachází na tádžickém území. Největší producent bavlny v regionu, Uzbekistán, je přímo závislý na dodávkách vody z řek Amurdarja a Syrdarja. Pěstování bavlny zvyšuje spotřebu vody na jaře a v létě, zatímco tádžické vodní elektrárny, které mají na energetické produkci země zásadní podíl, vyžadují zvýšený průtok především během podzimních a zimních měsíců.

PROBLÉM CHUDOBY A EKOLOGIE

Jak již bylo zmíněno, Tádžikistán je jednou z nejchudších zemí nejen Asie, ale i celého světa. V době sovětské vlády zaujímal mezi centrálně plánovanými ekonomikami nejnižší příčky spolu s Mongolskem a Laosem a byl silně závislý na subvencích z rozvinutějších zemí v sovětské sféře vlivu, nejvíce pochopitelně z Ruska. Po roce 1991 byly tyto ekonomické vazby přerušeny, což pro zemi znamenalo návrat o několik desetiletí zpět, pro její občany pak propad stávající, už tak nevalné životní úrovně a ztrátu tradičních sociálních jistot. Odhaduje se, že nyní v Tádžikistánu žije 95 % obyvatel pod hranicí příjmu 5 dolarů denně a 70 % pod hranicí příjmu dvou dolarů denně. Dalším příkladem nerovnosti je porovnání Giniho koeficientu (srovnává 10 % obyvatel s nejnižším příjmem s 10 % s nejvyšším příjmem; 0=absolutní nerovnost, 1=absolutní rovnost) z let 1987-90, kdy dosahoval hodnoty 0,28, což bylo srovnatelné se zbytkem východní Evropy a střední Asie, a

1996-99, kdy stoupl na 0,47 a Tádžikistán posunul v nerovnosti příjmů na 2. místo v postsovětských republikách (první byla Arménie). V praxi to znamená, že dolních 10 % obyvatelstva dostávalo pouze 3,2 % příjmů, zatímco horních 10 % dostávalo 25,2 % příjmů¹⁰.

Jiným závažným problémem, který se v Tádžikistánu nevyskytl od 30. let 20. století, je nedostatečná výživa, zejména u dětí. Jedná se o špatné vyvážení všech nezbytných složek stravy, které způsobuje vyšší náchylnost k onemocnění, poruchy vývoje a růstu, v extrémních případech i chronickou podvýživu. Jedním z faktorů, který tento problém vyeskaloval, bylo sucho ve východní Evropě a střední Asii v létě 2000, které způsobilo velké ztráty na úrodě a vynutilo si přísun potravinové pomoci ze zahraničí, která zvýšila dovoz obilovin o 20 % .

Další problém, který má své kořeny v sociálních změnách spojených s rozpadem SSSR, je klesající podíl dětí a mládeže navštěvujících školní zařízení. Zatímco v roce 1989 navštěvovalo školu během povinné školní docházky prakticky sto procent dětí, do roku 1996, kdy kulminoval v minimu, tento podíl klesl na 70 % a jen pomalu stoupá¹¹. Kromě toho, že děti musí pomáhat s prací v domácnosti, případně v zemědělství, rodiny často nemají peníze na učebnice, dopravu do školy, kvalitní ošacení atd. Mimo to také došlo k významnému snížení vládních výdajů na vzdělávání, což se negativně odráží na kvalitě výuky, materiálním zabezpečení škol a platech učitelů. Přestože středoasijské státy jsou ve svém regionu výjimečné téměř stoprocentní gramotností, klesající úroveň vyššího vzdělání mezi mladší generací je alarmující.

S rozvojem průmyslu a obnovou zavlažovacích systémů je třeba také počítat s hrozbou ekologických problémů, případně i katastrof. Nadměrné zavlažování plantáží s komerčními plodinami by při nepříznivé klimatické situaci mohlo přinést další sucha, která by se neomezila jen na Tádžikistán, ale mohla by zasáhnout všechny země, které využívají řeky ústící do Aralského jezera. Dalším efektem neekologického zemědělství je zasolování půdy při nadměrném používání umělých hnojiv, které jednak znemožňuje další její využití, jednak může způsobit zdravotní problémy lidem žijícím v dané oblasti.

V oblasti průmyslu, zejména těžebního a hutnického, neplatí tak přísné normy, jako v rozvinutých zemích, a při těžbě a výrobě se používají mnohem agresivnější technologie. Pokud by se poblíž pramene nebo přítoku některého z důležitých toků odehrála podobná katastrofa jako v Rumunsku na řece Tise (společnost těžící zlato do řeky vypustila několik desítek tun kyseliny sírové, používané pro louhování hornin, což řeku prakticky zbavilo

---

¹⁰ *Making Transition Work for Everyone*, str. 140, The World Bank 2000 a <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/ti.html>

¹¹ *Making Transition Work for Everyone*, str. 233, The World Bank 2000

veškerého života), mohlo by to mít nedozírné následky pro milióny lidí. V poslední době se toto riziko výrazně znásobilo poté, co se zřejmě vlivem globálního oteplování a tání ledovcových masivů zvedla hladina kyrgyzského jezera Petrova o více než deset metrů. Mezinárodní tým geologů a hydrologů, který v této oblasti monitoruje situaci (Česká republika má v tomto týmu významné zastoupení), oznámil, že bezprostředně hrozí protržení hráze jezera a zaplavení níže položeného odkaliště jednoho z největších zlatých dolů na světě. Vyplavení zde uložených kyanidů do říčních systémů by znamenalo ekologickou katastrofu pro celý region.

Dalším významným zdrojem znečištění, který negativně ovlivňuje zejména zemědělství v jihovýchodním Uzbekistánu, je továrna na výrobu hliníku v Tursunzade. Ta do ovzduší vypouští sloučeniny fluoru, jejichž spad ničí rostlinnou produkci na níže položených příhraničních územích. Uzbecká vláda v tomto směru na Tádžikistán vyvíjí silný tlak, vzhledem k ekonomické situaci podniku se však nedá v dohledné době očekávat výrazné zlepšení.

PROBLÉM DROG A MEZINÁRODNÍHO TERORISMU

Vzhledem k tomu, že ze středoasijských republik Tádžikistán sdílí s Afghánistánem nejdelší hranici, slouží také jako jedna z tranzitních zemí pro pašování opia a jeho derivátů. Surové opium se obvykle převáží do kyrgyzského města Oš, které leží nedaleko severní tádžické hranice, zde se zpracovává na heroin a ten je následně letecky transportován do Ruska. Třebaže místní pašeráci obdrží za převoz opia přes tádžické území jen zlomek finální prodejní ceny např. v Moskvě, je pro ně tento příjem natolik významný, že se vyplatí riskovat střet s ruskými pohraničníky, kteří jsou na hranici s Afghánistánem dislokováni. Odhaduje se, že v Tádžikistánu je z celkového objemu drogových zásilek zadržovaných ve střední Asii zachyceno asi 80 %, což zemi staví na třetí místo na světě v objemu zadržovaných drog¹². Nepřehlednost a nedostatečná ostraha afghánsko-tádžické hranice však v důsledku znamenají, že tento objem je jen malou částí zásilek, které jsou skutečně dopraveny na místo určení. Domácí pěstování opiového máku většinou slouží pro vlastní spotřebu a ve světovém měřítku není významné.

Po teroristických útocích 11. září a invazi do Afghánistánu se pochopitelně obrátila pozornost bezpečnostních expertů na všechny sousední země, Tádžikistán nevyjímaje. Neočekávalo se, že by se v zemi znovu zformovala silná islámská opozice, jelikož ta již od roku 2000 ztratila velkou část svého politického vlivu. Také riziko, že by Tádžikistán sloužil

jako úkryt islámských teroristů, nebylo příliš vysoké, poněvadž právě část Afghánistánu okolo severní hranice ovládala protitalibánská opozice, podpořená později americkou armádou. Spojené státy také usilovaly o zřízení tří leteckých základen v zemi, což se přes poměrně zdrženlivý postoj (narozdíl od Uzbekistánu) nakonec zdařilo. Pro USA tyto základny znamenají nejen zálohu pro případ zhoršení vývoje situace v Afghánistánu, ale také jistou protiváhu ruským ozbrojeným silám, které mají v Tádžikistánu rovněž své základny. Pro Rusko naopak vojenská přítomnost znamená především vytvoření nárazníkového pásma proti dalšímu šíření radikalismu z jižní Asie¹³.

OTÁZKA VNĚJŠÍHO ZADLUŽENÍ ZEMĚ

Logickým důsledkem rozpadu Sovětského svazu byl přechod od centrálně řízeného systému bezúročných dotací a ekonomicky neekvivalentní obchodní výměny k běžnému dluhovému financování veřejných rozpočtů i soukromého podnikání. Rusko jakožto hlavní nástupnický stát bývalého SSSR přesto zůstalo až do začátku občanské války v roce 1992 největším poskytovatelem subvencí a nízko úročených úvěrů. Válka dále prohloubila propad životní úrovně obyvatelstva, což mělo za následek zařazení Tádžikistánu do seznamu příjemců mezinárodní rozvojové pomoci (především od MMF a SB). Půjčky od mezinárodní organizací tak začaly od poloviny devadesátých let v tádžickém zahraničním dluhu hrát důležitou roli, dále umocněnou ruskou ekonomickou krizí v roce 1997. Tádžikistán je členem MMF a SB od roku 1993, v roce 1998 tyto organizace schválily program pro podporu restrukturalizace ekonomiky s rozpočtem ve výši 128 milionů dolarů. V roce 2000 byl navíc Tádžikistán zařazen do programu podpory růstu boje proti chudobě, ze kterého obdržel 51 milionů dolarů. Kromě těchto organizací v zemi od roku 2000 působí i EBRD, která podporuje investice a usnadňuje získávání úvěrů pro podnikatelské záměry. Dosud v Tádžikistánu schválila investice za 15 milionů dolarů.

Koncem roku 2000 dosáhla nominální výše tádžického zahraničního dluhu 1228 milionů USD, z čehož asi tři čtvrtiny tvoří státní a státem garantovaný dluh¹⁴, zbylých zhruba 25 % tvoří dluhy státem vlastněných podniků. V následující tabulce je uvedena jak nominální, tak i reálná hodnota jednotlivých složek zahraničního dluhu k výše uvedenému datu.

---

¹² <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/ti.html>

¹³ HORÁK, SLAVOMÍR: *Střední Asie mezi východem a západem*, str.121, Karolinum 2005

¹⁴ *Poverty Reduction, Growth and Debt Sustainability in Low-Income CIS Countries*, WB Europe And Central Asia Region & IMF European II Department, 4.2.2002, <http://www.imf.org>

Tabulka 2	Nominální hodnota (v mil. USD), 2000	Reálná hodnota (v mil. USD), 2000
Celková výše dluhu	1228	919
Státní a státem zajištěný dluh	921	612
Vůči mezinárodním organizacím:	367	208
SB	151	61
MMF	113	81
jiné	103	66
Vůči cizím státním subjektům	533	382
Ruská federace	313	214
jiné	220	168
Obchodní závazky	22	22
Nezajištěný dluh	307	307
Zdroj: http://cia.gov , http://www.imf.org		

Pokud jde o schopnost země splácet půjčky od MMF a SB, tyto světové organizace dosud neprojeví větší obavy ohledně případné insolvence. Poměr zadlužení k ročnímu exportu činil v roce 2000 137 %¹⁵, přičemž za hranici skupiny vysoce zadlužených chudých zemí (HIPC) se považuje 150 %. Podle propočtů MMF toto procento bude do roku 2010 mírně klesat nebo stagnovat a krizový scénář, který předpokládá nárůst na zhruba 151 %, se dosud nenaplnuje. Přesto tvoří dluhová služba významnou část tádžického rozpočtu a MMF v této oblasti doporučuje rozložení splátek do delšího období, aby se v případě neočekávaného výpadku ve státním rozpočtu (ozbrojený konflikt, přírodní katastrofa apod.) zabránilo možné fiskální krizi.

V roce 2002 došlo k dohodě mezi Ruskou federací a Tádžikistánem, ve které Rusko umazalo z tádžického dluhu zhruba 250 mil. USD. Tento jednostranný akt dobré vůle měl za následek pokles podílu zadlužení na HDP z 87 % na 61 %, čímž se podstatně zlepšilo postavení země v očích ostatních věřitelů.

¹⁵ *Poverty Reduction, Growth and Debt Sustainability in Low-Income CIS Countries*, WB Europe And Central Asia Region & IMF European II Department, 4.2.2002, <http://www.imf.org>

ZÁVĚR

V této práci jsem si dal za úkol objasnit ekonomické postavení Tádžikistánu od počátku 90. let 20. století, zapojení země do mezinárodního obchodu, regionální ekonomické vztahy a potenciální cesty dalšího vývoje. Dále jsem analyzoval některé konkrétní dopady transformačního procesu na obyvatelstvo a nejzávažnější celosvětové problémy, které se v Tádžikistánu projevují nebo mohou projevit. Pokusil jsem se analyzovat jednotlivé kroky, které jsou potřebné pro zintenzivnění ekonomického rozvoje země a zvýšení životní úrovně obyvatelstva. Pro přesnější zachycení ekonomického vývoje jsem volil především data pocházející od renomovaných zpravodajských agentur a mezinárodních finančních organizací, jelikož informace poskytované státními orgány nebývají vždy zcela věrohodné.

Závěrem bych rád shrnul klíčové oblasti reform, které jsou pro další ekonomický rozvoj země nepostradatelné. Především je třeba zemi více otevřít zahraničnímu kapitálu a investovat do výroby s vyšší přidanou hodnotou než dosavadní export surovin a polotovarů. S tímto je úzce spojena výstavba a údržba infrastruktury. V této oblasti má Tádžikistán poměrně dobré šance na získání peněz z podpůrných programů mezinárodních organizací. Zahraniční zadluženost země dosud nedosahuje takové úrovně, aby bezprostředně ohrožovala chod státní správy, je však třeba ji velmi bedlivě kontrolovat a případně jednat s věřiteli o jiném časovém rozložení splátek. Vhodnou koncepcí rozvoje energetické politiky se může Tádžikistán přeorientovat na vývoz elektrické energie do sousedních států, zejména Afghánistánu, a využít tuto výhodu jako protiváhu nezbytného dovozu fosilních paliv.

Všechny výše uvedené změny jsou samozřejmě podmíněny politickou stabilitou nejen Tádžikistánu, ale celého regionu střední Asie. V tomto ohledu zde stále existuje riziko opakování konfliktu z poloviny 90. let, nicméně přítomnost mezinárodních jednotek v regionu je do jisté míry zárukou relativní stability země. Není vyloučeno, že zde v budoucnu dojde k podobné výměně politických struktur, jako např. v sousedním Kyrgyzstánu nebo v Gruzii. Pro státy, jejichž jednotky se angažují v Afghánistánu, by případná orientace na západní země byla bezesporu vítaná, středoasijské republiky by navíc díky své kulturní blízkosti mohly sloužit jako prostředníci při budoucích jednáních s Íránem a pomoci tak při řešení možných regionálních i globálních konfliktů.

Doufám, že tato práce přispěla k Vaší lepší informovanosti o dění v této nepřilíš známé zemi, a že Vám umožní se lépe zorientovat v regionálním dění ve střední Asii.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- HORÁK, SLAVOMÍR: *Střední Asie mezi východem a západem*, Karolinum, Praha 2005
- LITERA, BOHUSLAV & kol.: *Vzájemné vztahy postsovětských republik*, Ústav mezinárodních vztahů, Praha 1998
- PŠEJA, PAVEL & kol.: *Zahraniční politika České republiky vůči zemím Blízkého Východu, Zakavkazska a střední Asie*, Mezinárodní politologický ústav, Brno 2001
- BERNSTEIN, STAN; RYAN, WILLIAM A. & kol.: *UNFPA State Of World Population 2003: Making 1 Billion Count*, United Nations Population Fund, 2003
- KASER, MICHAEL: *Regional Cooperation Among Central Asian Economies*, in: *Economic Developments and Reforms in Cooperation Partner Countries*, Colloquium 25-27 June 1997, Brussels; Nato Economics Directorate, 1998
- *Making Transition Work for Everyone*, World Bank 2000
- *CIA – The World Factbook - Tajikistan*,
<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/ti.html>
- *The USAID FY 1998 Congressional Presentation*,
<http://www.usaid.gov/pubs/cp98/index.html>
- *Fact sheet: Tajikistan*,
<http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/bisdoc/0310TJFactSheet.htm>
- *INOGATE Umbrella Agreement: Republic of Tajikistan*,
<http://www.inogate.org/html/countries/tajikistan.htm>
- *World Bank*, <http://www.worldbank.org>
- *International Monetary Fund*, <http://www.imf.org>

OBSAH

ÚVOD	5
GEOGRAFICKÉ ÚDAJE	6
OBČANSKÁ VÁLKA (1992 – 1997)	7
EKONOMICKÉ PODMÍNKY	8
MAKROEKONOMICKÁ SITUACE	10
PROCES TRANSFORMACE	11
MOŽNOSTI STŘEDNĚDOBÉHO A DLOUHODOBÉHO ROZVOJE	12
VZTAHY TÁDŽIKISTÁNU V RÁMCI SNS	14
PROBLÉM CHUDOBY A EKOLOGIE	14
PROBLÉM DROG A MEZINÁRODNÍHO TERORISMU	16
OTÁZKA VNĚJŠÍHO ZADLUŽENÍ ZEMĚ	17
ZÁVĚR	19
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	20